

ITINERARI INTEL·LECTUAL EN EL PENSAMENT DE JOAN ESTELRICH

ISABEL GRAÑA

Aviat farà set anys que vàrem celebrar el centenari del naixement de Joan Estelrich. L'esdeveniment tingué un ressò considerable entre els estudiosos, tant a la *Catalunya insular com a la Catalunya peninsular*, dit a la manera de Joan Estelrich. Avui paga la pena de recordar-ho, perquè en un dels diversos actes de commemoració, concretament en el que tingué lloc a la població natal de l'autor, Felanitx, l'orador responsable de glossar la personalitat d'Estelrich, que no era altre que Josep Melià¹, posà de manifest el caràcter d'acte clandestí que aquell homenatge prenia, davant de les veus que acusaven el grup de joves organitzadors de franquistes. Melià arribava aleshores a la conclusió que encara no havia «arribat el moment de fer justícia a aquell gran intel·lectual que fou Joan Estelrich i Artigues»². O, si més no, que no havia arribat l'hora a Mallorca, on Estelrich «encara és més un separatista que no un col·laborador franquista»³, sempre, és clar, a ulls de la societat mallorquina. La situació no havia canviat gens, segons Melià, des d'aquell 1964 en què Joan Pons i Marquès feia equilibris –i alguns malabars–, per tal de recordar l'obra i la personalitat d'Estelrich en el saló de plens de l'Ajuntament de Felanitx, el dia en què el proclamaren fill il·lustre. Tant és així que, com recorda el mateix Melià, la conferència de Joan Pons, *Joan Estelrich en el record d'un contemporani*⁴, s'hagué de publicar precedida d'un pròleg de Fraga Iribarne prou innocu i profilàctic⁵.

1. Josep Melià és un dels primers investigadors que s'acostà a la figura de Joan Estelrich, i, sense complexos, no dubtà a qualificar-lo com el «mallorquí més lúcid de tots els temps». Vegeu Josep MELIÀ, «El pensament de Joan Estelrich», dins *Primer llibre de notes*, Mallorca: Moll, 1967, pp. 97-104.

2. Josep MELIÀ, «Joan Estelrich, una revisió», dins *Miscel·lània Joan Estelrich*, Mallorca: El Tall editorial, 1997, pp. 235-242.

3. *Ibid.*, p. 235.

4. Joan PONS I MARQUÈS, «Joan Estelrich en el record d'un contemporani», conferència aplegada dins les obres de Joan PONS, *Història i política. Vol. IV*, Mallorca: Moll, 1977, pp. 124-146.

5. Així se'n desprèn de la seva lectura, i d'una carta de Josep Sureda i Blanes a Joan

Josep Melià confessa, sense embuts, que ell no volia fer cap conferència sobre Joan Estelrich l'estiu de 1996, i l'actitud dels que s'exclamaven acusant de feixistes els organitzadors justifica a bastament els escrúpols de Melià, que, sigui dit de passada, l'estiu de 1996 ja les havia vist de tots colors. També insinua Melià en la seva revisió sobre Estelrich que havien estat els catalans els que d'una manera o altra havien fet seva la figura d'Estelrich i els que havien posat fil a l'agulla a l'hora d'iniciar un rescabament del director de la Fundació Bernat Metge, l'empresari cultural inquiet, el periodista eloqüent, el lluitador pels drets de les minories culturals, l'estratega polític, l'europeista *avant la lettre* que fou, en definitiva, Joan Estelrich.

El primer acte de commemoració d'aquest centenari se celebrà a Ciutadella de Menorca⁶, fet gens arbitrari com explicarem tot seguit, i a aquest acte se sumaren els celebrats a Mallorca, a la Facultat de Lletres de la UIB⁷, i a Barcelona, per l'IEC en darrer terme⁸, tots ells amb presència i col·laboració catalana. Si bé és cert que un sector de catalans no té cap problema a l'hora de recordar el llegat intel·lectual d'Estelrich a la nostra cultura, tampoc no és l'actitud majoritària de la societat catalana. El 1996, en encarar-nos amb l'obra d'Estelrich per primera vegada, ens vam haver de justificar davant de les preguntes d'amics historiadors i investigadors, que en reiterades ocasions qüestionaren la dedicació a la recuperació de l'obra feta pel *més universal dels mallorquins*, manllevant altra vegada les paraules de Josep Melià.

Més recentment, el passat 23 d'abril, edicions Bellaterra obsequiava els lectors amb una edició de l'opuscle escrit per Joan Estelrich per a la diada de Sant Jordi de 1936, ara titulat *Un libro para ser leído*⁹, i,

Pons i Marquès, datada a Cala Ratjada, Mallorca, el 28 de juny de 1965, i localitzada a l'arxiu personal de Joan Pons i Marquès, que diu el següent: «Estimat Joan: Moltes gràcies per l'exemplar de Joan Estelrich en el record d'un contemporani que m'has dedicat. Trob que ha estat una sort que hi hagin clavat al davant la buidor sonora d'En Fraga Iribarne. Jovellanos diria: lo que va de Alfonso a Alfonso. / Ben segur que l'elegant sobrietat amb qu'espínzelles l'inquietut de l'Estelrich no convida a atalayar en la perspectiva universal del *Mediterraneo immortales lejanías de Historia*, però dóna a conèixer coses millors i més humils com és ara la fe del nostre amic en el profit de la cultura per formar al nostre poble. D'una altra cosa he estat content al llegir el teu treball: no fas cas de les etiquetes amb que tanta gent se consola: era un roig, era un separatista, o del altre cantó: era un col·laboracionista. Tens al davant un home i una obra; que l'home tingué defectes, ben segur, tots en tenim; això no t'ha enterbolit el judici, i en els temps que corren ja és molt. He passat una bona estona llegint la teva conferència. T'abraça, Pep.»

6. Organitzat pel Cercle Artístic de Ciutadella el 19 de gener de 1996.

7. Conferència i taula rodona organitzades pel Departament de Filologia Catalana i Lingüística General de la Universitat de les Illes Balears el 21 de març de 1996.

8. Acte celebrat a l'IEC, l'abril de 1996, que constava de tres conferències a càrrec de Manuel Jorba, Isabel Graña i Borja de Riquer.

9. Joan ESTELRICH, *Un libro para ser leído*, Barcelona: Bellaterra, cop., 2002, que en

l'endemà, un important diari barceloní, destacava el fet entre les seves notícies de la manera següent:

«UN LIBRO DE REGALO. Una de las noticias fue un libro de regalo. Ediciones Bellaterra ofreció ayer gratuitamente un libro (para ser leído), en el que se reproduce el opúsculo que el controvertido intelectual de la Lliga Joan Estelrich escribiera para el día del libro de 1936. Este libro regalo se ofrecía ayer con prólogo de Francisco Fernández Buey y epílogo de Máximo. El objetivo, según el editor José Luis Ponce, es rendir un homenaje al libro, a la palabra escrita e impresa, y contribuir al conocimiento del humanista Estelrich.»¹⁰

Tot i això, *el controvertido intelectual de la Lliga* ha esdevingut un personatge recurrent per a la cultura catalana, *omnipresent*, en paraules de Josep Massot, i una part important de la seva feina de gestor editorial continua vigent avui, perquè la col·lecció literària d'autors clàssics, la pedra angular de la Fundació Bernat Metge, és encara de referència obligada per a qualsevol que vulgui acostar-se a Tàcit, Ciceró, Èsquil, Horaci, i tants altres autors grecs i llatins, en la nostra llengua.

Josep Sureda i Blanes fa explícita —en la seva carta a Joan Pons— una idea que cal considerar, el sentiment que s'amaga darrere de les etiquetes amb què uns i altres han condemnat a l'oblit i a la dispersió¹¹ la figura de Joan Estelrich, no és altre que el d'intentar consolar-se davant la incomprensió que genera l'actitud d'Estelrich en referència a l'alçament militar del 1936. Estelrich fou un actiu col·laborador de l'aparell propagandístic del règim franquista —com ha explicat àmpliament Josep Massot i Muntaner—¹², tot i ser, com ell era, un nacionalista abrandat. I encara més, molt a la vora de la incomprensió, fregant amb ella, es troba la ràbia continguda dels qui lluitaren activament amb Estelrich, i al costat de Francesc Cambó, intentant preservar intacta una espurna del país, *Catalunya endins*, a l'ombra de la primera dictadura¹³.

realitat és una reedició de l'opuscle publicat el 1936 per la Cambra Oficial del llibre de Barcelona, que presidia el mateix Estelrich, i que duia per títol *Del libro y su emoción*.

10. *Un libro de regalo*, *La Vanguardia Digital* (24-04-2002).

11. Vegeu Isabel GRANA, «Joan Estelrich cent anys després contra l'oblit i la dispersió», *Serra d'Or*, núm. 436 (abril 1996), pp. 36-38.

12. Vegeu els estudis de Josep MASSOT I MUNTANER, «Joan Estelrich, entre la col·laboració i el desencís», dins *Els intel·lectuals mallorquins davant del franquisme*, Barcelona: PAM, 1992, pp. 73-116; «Joan Estelrich, entre la vida i els llibres», dins *Escriptors i erudits contemporanis*, Barcelona: PAM, 1996, pp. 65-97; «Joan Estelrich, propagandista de Franco a París», dins *Tres escriptors davant la guerra civil*, Barcelona: PAM, 1998, pp. 65-215, i «La segona etapa de la revista *Occident*, dirigida per Joan Estelrich (París 1940-1941)», dins *De la guerra i de l'exili Mallorca, Montserrat, França, Mèxic (1936-1975)*, Barcelona: PAM, 2000, pp. 233-275.

13. Eugeni Xammar arriba a dir en les seves memòries que Estelrich projectava un atemptat contra Alfons XIII. «Seguint les inspiracions de Cambó— qui paga mana—, el

L'actitud d'Estelrich davant del conflicte civil del 36 fa emergir a la superfície una lluita interna, personal, que s'origina en el més profund de la seva concepció de l'existència com a humanista, com a home de lletres, com a intel·lectual al servei de la política del seu temps. És el resultat d'un procés complex, que anà sumant, fracàs rere fracàs, la incapacitat dels governants de torn per fer conviure a tots els elements d'una societat extremadament desigual, que maldava, a més, per acostar-se a la resta d'Europa a desgrat de la seva misèria més elemental.

Alguns dels adjectius i actituds vitals de l'*homenot* amb què Josep Pla retrata el mallorquí¹⁴ han fet una fortuna excessiva entre la bibliografia, sense tenir en compte que els *homenots* de Pla no deixen de ser el que són, un gènere literari, i que, malgrat que en alguns casos esdevenen retrats mestrivols perquè són l'obra d'un geni de les paraules, són també l'òptica del subjecte que mira, i per tant, només una cara de la figura polièdrica i complexa que fou Estelrich.

Provar de fer una mica de llum sobre el procés intern d'Estelrich, sobre el seu itinerari intel·lectual, ens obliga, necessàriament, a retrobar alguns moments crucials de la seva vida, en els quals es manifesta el seu vitalisme com a símptoma essencial de la seva trajectòria, i el seu culturalisme militant com a resultat d'una reflexió feta a consciència.

Consciència, que no dispersió, com demostren algunes de les constants que poden observar-se en la seva obra, el seu retorn de manera periòdica i recurrent a temes i personatges del seu interès: la lírica de Giacomo Leopardi, Kierkegaard i l'angoixa vital, Joseph Conrad, el vitalisme maragallia, Unamuno i l'unamunisme, la poesia de Joan Alcover, l'iberisme, la teoria del renaixement o segona Renaixença, el paneuropeisme, les figures de l'humanista valencià Joan Lluís Vives, o del menorquí Josep Miquel Guàrdia. Vides i obres anteriors a la seva que s'acumulen fins al desbordament, problema real que s'acusa en l'obra i en l'acció de Joan Estelrich, des d'adolescent fins als darrers anys, en què la malaltia l'obligava al repòs físic, que no mental, com es fa palès en les notes d'un interessant dietari que s'ha conservat, i del qual només coneixem alguns fragments¹⁵.

cap de Joan Estelrich bullia de projectes antidictatorials sota un pèl abundós, negre, lluent i estarrufat i entre aquell munt de projectes –ara ja es pot dir tot– n'hi havia un, l'organització d'un atemptat contra el rei Alfons XIII, que certament mai no hauria passat de projecte (...)» Eugeni XAMMAR, *Seixanta anys d'anar pel món*, Barcelona: Pòrtic, 1983, p. 281.

14 Josep PLA, «Joan Estelrich o la dispersió (1896-1958)», dins *Homenots. Primera Sèrie, Obra Completa*. Vol. XI, (2a ed.), Barcelona: Destino, 1980, pp. 475-516.

15 Vegeu Andreu MANRESA, «Memòria secreta de Joan Estelrich», *Quadern d'El País*, núm. 698 (13.VI.1996), pp. 1-5; i Miquel ROCA BENÀSSAR i Andreu MANRESA MONT-SERRAT, «La presència del cos a la consciència: dolor, malaltia i escriptura en els diaris de Joan Estelrich», dins la *Miscel·lània Joan Estelrich*, Mallorca: El Tall, 1997, pp. 243-257.

El primer dels moments decisius en la vida d'Estelrich cal situar-lo a Menorca, en el seu període de formació¹⁶. La infantesa d'Estelrich transcorre entre Felanitx i Sabadell, localitat a la qual degué traslladar-se la família per motius laborals del pare, que era guàrdia civil. Als Escolapis de Sabadell, Estelrich aprèn a escriure en català, com farà notar anys més tard¹⁷, i també en català publica els seus primers escrits a la premsa menorquina del nou-cents. El setembre de 1908 Estelrich feia l'examen d'ingrés a l'institut de Maó, i dos anys després, amb catorze anys només, el trobem col·laborant a la premsa local, inicialment en un setmanari catòlic de tarannà integrista, que es publicava a Alaior amb el contundent títol de *Cruz y Espada* (1910-1913)¹⁸, i, l'any 1913, a més de fundar el setmanari *La Gaceta de Menorca*¹⁹, escrivia també en d'altres publicacions més significatives com *La Roqueta* de Maó (1912-1913), i el quinzenari independent de Migjorn Gran *Llum Nova*²⁰, on mostra la seva primera inclinació vers els clàssics grecs traduint algunes odes d'Horaci i adaptant al català la mètrica llatina, a imitació del gran poeta mallorquí, Miquel Costa i Llobera.

La primera de les col·laboracions d'Estelrich a *Llum Nova* és ni més ni menys que l'Oda III del primer llibre d'Horaci, que duu per títol *Virgili*, i està perfectament anotada, com una edició crítica²¹, i en una de les darreres col·laboracions, que és un pur esplai d'adolescent, signat encara amb el malnom de família *Turri-Cano*, es complau en la recreació del tòpic del *locus amoenus*:

«Jo estoig les mentides d'en Petrarca i a l'ombra d'un arbre, i millor si està aprop d'un talaiot o taula que hem recorda el temps en que l'home vivia amb més comunicació amb la mare naturalesa, em dedico a assaborir la mel del Himet que flueixen les odes d'en Horaci, el mestre dels aimadors dels versos dins l'Art Poètica, l'alegre autor qui mostrava els mals de son setgle dins ses punxantes Sàtires, l'elegant escriptor qui dedicava a sos amics tan belles *Epistoles*.

Quant lliu sos llibres em sembla veure'l visquent tranquil i sosegat a la caseta que tenia prop del bosc consagrat al valent grec que alçà

16. Per a una informació més completa sobre aquest període vegeu Isabel GRAÑA, «Menorca en el desvetllament espiritual de Joan Estelrich», dins *Ibid.*, pp. 21-33.

17. Vegeu Joan ESTELRICH, «Preguntes», *La Revista* (gener-juny 1933), p. 3.

18. Per més dades sobre aquest setmanari, i altres publicacions menorquines del nou-cents, podeu veure el catàleg de l'exposició *Història de la premsa periòdica a Menorca 1912-1978*, Menorca: IME, 1992.

19. *La Gaceta de Menorca* (abril-juny 1913) fou un setmanari fundat per Estelrich a la ciutat de Maó, i en el qual dugué a terme una campanya en contra de les decisions i l'actuació del govern municipal, aleshores de majoria republicana.

20. Sobre aquesta publicació vegeu l'article d'Antònia CAMPINS PONS, «*Llum Nova* (1912-1913) un periòdic amb vocació catalana», *Randa*, 21 (1987), pp. 151-160.

21. *Llum Nova*, núm. 17 (15.II.1913), p. 2. Aprofito per regraciar l'amabilitat de la professora Josefina Salord, que em trameté una còpia d'aquest setmanari menorquí.

la primera pedra de la ciutat del Tibur, i enmitx dels rierols que creuaven aquells delitosos camps. Protegit per N'August i per en Mecenes, res mes podia desitjar son cor infee'l que gaudir d'una dolça pau.»²²

Destaca l'admiració pel poeta clàssic en tots els gèneres treballats, però, Estelrich presenta un Horaci que sembla estar per damunt del bé i del mal, dedicat exclusivament a la feina intel·lectual i al conreu de l'amistat, gràcies a la protecció i el mecenatge d'altri. La imatge no pot menys que suggerir el paral·lelisme amb la vida d'Estelrich mateix, entregat en cos i ànima a la feina intel·lectual, i provant una i altra vegada de trobar mecenes: al costat de l'aristòcrata menorquí Gabriel Squella, a Mallorca, arrecerat per Jeroni Massanet i Joan March, i finalment a Catalunya, sota l'aixopluc i el mecenatge de Francesc Cambó. Potser sí que la Fundació Bernat Metge és una idea original de Cambó posada en funcionament per Joan Estelrich, com apunta fins ara la bibliografia seguint les *Memòries* del mecenes català²³, però el cert és que després de llegir les paraules de l'adolescent Estelrich resulta més que evident la seva prematura admiració pels clàssics, i el seu interès per difondre la cultura clàssica molt abans que a Francesc Cambó se li despertés la inspiració. En aquest sentit, cal adduir, a més, que el 1919 Joan Estelrich, que estava a París immers en la creació de les Oficines d'Expansió Catalana, féu una primera visita a l'Association Guillaume Budé, fundada el 1917, que es trobava en procés de creació de la col·lecció de clàssics antics en llengua francesa, que inspirà posteriorment la Bernat Metge. Fou aleshores que Estelrich coincidí, per primera vegada, amb Charles Maurras²⁴.

Aquest primer moment menorquí és igualment important per les coneixences i l'amistat que Estelrich fa amb dos personatges singulars en la cultura illenca, l'artanenc destinat a Migjorn Gran com a mestre, Andreu Ferrer Ginard i, especialment, el metge i folklorista menorquí Francesc Camps i Mercadal, al qual Estelrich recordarà

22. TURRI-CANO [Joan Estelrich i Artigues], «Un poc de prosa», *Llum Nova*, núm. 31 (20-IX-1913), p. 2. Reprodueixo el text fidelment.

23. És el mateix Cambó qui explica a les seves memòries la suposada originalitat de la idea de crear una col·lecció de clàssics en català: «Des de l'any 1921, és a dir, des que jo vaig tenir fortuna independent, la idea de crear una cultura humanística a Catalunya sorgí en el meu esperit. Les publicacions de Guillaume Budé m'estimularen a fer a Catalunya una cosa semblant. Cercant l'home en qui jo pogués recolzar aquesta obra vaig cridar Joan Estelrich. Era jove; era capaç; tenia ambició i, en poc temps, podia posar-se en condicions per a portar endavant la comesa que jo volia confiar-li. Així m'ho va prometre; així ho va fer. De llavors nasqué la iniciativa de crear la Fundació Bernat Metge.» Vegeu FRANCESC CAMBÓ, *Memòries (1876-1936)*, Barcelona, 1981 (2a.), p. 360.

24. Vegeu PEDRO CARLOS GONZÁLEZ CUEVAS, *Acción Española. Teología política y nacionalismo autoritario en España (1913-1936)*, Madrid: Tecnos, 1998. D'altra banda, cal parlar esment en un *currículum vitae* de Joan Estelrich trobat entre els papers aplegats per Joan Pons per fer la recordança del seu amic; consta que Estelrich es llicencià en Filoso-

sempre de manera entranyable²⁵, perquè aquest record desdibuixat es confon amb l'etapa menorquina que ell mateix designarà més tard com el seu *desvetllament espiritual*²⁶, tot apuntant a Francesc Camps com la persona que deixà en ell l'empremta més significativa del moment:

«D'aquella època i d'aquell lloc, l'home que em produí més impressió fou Francesc d'Albranca, escriptor pulquèrrim, metge de poble, cultíssim i humaníssim; sempre que he parlat amb Maurras he recordat el Dr. Camps de sant Cristòfol del Mitjorn Gran. Fins llavors el meu catalanisme era literari, es tornà polític a Mallorca, on vaig començar les meves campanyes l'any 1915. Un any després tractava personalment a Prat de la Riba; pel gener de 1917, Josep Carner em portava a Can Cambó, l'endemà d'un meu discurs al Palau de la Música Catalana.»²⁷

Dels dotze als divuit anys, doncs, Joan Estelrich roman a Menorca, i aquesta illa restarà per sempre més en el seu interior, constituint, com va dir Josep Pla, *el seu paisatge secret, íntim*²⁸. Des de Menorca passà a Mallorca, cridat per Jeroni Massanet per a fer-se càrrec de *La Vanguardia Balear*. Joan Pons i Marquès recorda l'arribada a Mallorca d'un jove que parlava *un mallorquí menorquinitzat* i que comparegué un dia en el cercle d'amics que es reunien aleshores al Círculo Mallorquín: «amb el seu ondat cabell esbullat, els ulls vius i penetrants, les faccions decidides, imperceptiblement agressives a primer cop d'ull, i les maneres d'un que sap prou bé el que vol i a on va»²⁹, el jove era, evidentment, Joan Estelrich, i Joan Pons no pot evitar de transmetre la sensació, sembla que compartida unànimement, d'una presència que no passava desapercebuda i que gairebé ratllava la gosadia: «Aviat conegué aquí i fou conegut de tothom, i amb la seva admirada i envejable capacitat de treball i amb els indiscutibles dots de gents que li

fia i Lletres per la Universitat de Granada, i que posteriorment amplià estudis de Filosofia i de Filologia Clàssica a París. Tot sembla indicar que fou per aquestes dates quan es realitzen aquests estudis a París; possiblement aquest motiu el dugué a la Budé, però resulta difícil de precisar amb seguretat donada la gran quantitat d'activitats que Estelrich feia alhora.

25. Per a una idea genèrica sobre aquest personatge vegeu Josefina SALORD RIPOLL, «Francesc Camps i Mercadal/Francesc d'Albranca: coordenades històrico-culturals», *Revista de Menorca*, (1990) IV, pp. 413-428.

26. El 1933, amb motiu del centenari de la Renaixença, *La Revista* de Barcelona, dirigida per López-Picó, efectuà un qüestionari entre els intel·lectuals catalans, en el qual, entre d'altres coses, els preguntava sobre el seu record en la iniciació personal al moviment espiritual de Catalunya. La resposta d'Estelrich esdevé un record de la seva època d'adolescent a Menorca i de la coneixença amb Francesc Camps i Mercadal.

27. Joan ESTELRICH, «Preguntes», *La Revista*, Barcelona: juliol-desembre 1933, pp. 69-72.

28. Josep PLA, *op. cit.*, p. 480.

29. Joan PONS I MARQUÈS, *op. cit.*, p. 127.

eren propis, no va trigar a fer-se com a aquell qui diu, l'«amo de les metles» i l'element indispensable en qualsevol remolí del nostre petit món cultural.»³⁰

El cert és que la presència física d'Estelrich a Mallorca entre el juny de 1914 i l'octubre de 1917, en què es traslladà a Barcelona, fou un trasbals considerable en la vida cultural de l'illa, perquè sabé situar-se àvidament. Fou el secretari del Foment del Civisme, el redactor en cap de *La Vanguardia Balear*, conferenciant, articulista incansable a la premsa local, membre actiu de la tertúlia dominical a casa de Joan Alcover, i malgrat que no s'ha sabut valorar fins molts anys després, l'element revulsiu que féu treure la son de les orelles als joves mallorquins que seguien les petjades dels patriarques de la Renaixença. Estelrich es posa al davant de la generació de joves mallorquins educats en les institucions noucentistes catalanes, és l'orientador i la brúixola del grup en el primer moment de consciència generacional, al qual ell contribueix com a teòric i element programàtic³¹. Tant és així, que aconsegueix extreure fins els elogis del rigorosíssim director de la Residència d'Estudiants de Catalunya, Miquel Ferré, que, de Barcelona estant, no parava de recomanar als seus col·legues mallorquins que es veiessin sovint amb Estelrich³². Els discursos i els articles d'Estelrich d'aquesta època són una clara gestació de la seva teoria del renaixement, que madurarà anys a venir, i que es fonamenta en el principi bàsic de la renovació cíclica de qualsevol organisme viu, perquè per a Estelrich els pobles, les nacions, o estan vius i, per tant, sotmesos a una contínua regeneració, o no són res:

«El nacionalisme a Mallorca ha de regenerar aquesta illa, és a dir, nosaltres mateixos, els mallorquins, ens hem de regenerar tot sols i hem d'apreparar-nos [sic] per al moment que esdevingui la deslliuració i el triomf de la Metròpoli. L'ideal esmentat ha d'ésser sencer, completar un ideal artístic, pedagògic, polític, de progrés i de civisme... un ideal que dignifiqui i enamori Mallorca, i n'accel·leri [sic] l'exaltació continua al costat de les regions agermanades per la raça, la geografia, l'història i el llenguatge. [...] Finalment, el nacionalisme, a l'escampar per tot arreu la seva influència benefactora, com a patriotisme constructiu que és, ha de donar un criteri segur i estable en totes les qüestions de caràcter públic; ha de fer d'orientador, de regulador, de normalitzador i d'afirmador dels aspectes diferents de la vida social mallorquina.»³³

30. *Ibid.*

31. Vegeu Isabel GRAÑA, «La generació de 1917 en el procés de conscienciació nacional de la Mallorca contemporània», *Randa*, núm. 35 (1995), pp. 101-112.

32. Vegeu l'epistolari de Miquel FERRÉ, *Cartes a Joan Pons i Marquès*, Barcelona: PAM, 1997.

33. Joan ESTELRICH, «L'acció del nacionalisme a Mallorca», *La Revista* Any III, núm. XXXI (16 de gener 1917), p. 47.

En definitiva, el catalanisme integral de Prat de la Riba, del qual Estelrich ha esdevingut un deixeble actiu, sense conèixer-lo encara, i del qual predica la seva doctrina política en nombrosos articles d'aquesta època ³⁴, i al qual fa compartir protagonisme amb Teodor Roosevelt, Francesc Cambó, Miguel de Unamuno, Joan Alcover o els poetes simbolistes francesos.

En aquests anys Joan Estelrich troba el seu complement ideal en l'arquitecte Guillem Forteza i Pinya, primer president de l'entitat pancatalanista Nostra Parla (1916-1924), tot just retornat de Barcelona i que, ràpidament, fou requerit per Estelrich, per a tirar endavant un nou projecte que en poc temps es coneixeria com el Centre Regionalista de Mallorca i el seu portaveu, el setmanari *La Veu de Mallorca* ³⁵, creats a imatge i semblança de l'obra que Prat de la Riba i Francesc Cambó duïen a terme a Catalunya. Tenint en compte les susceptibilitats dels mallorquins envers el nacionalisme, el projecte ideat per Estelrich abraça tot l'espectre nacionalista en el sentit més ampli, perquè pretén integrar des dels individus més moderats fins als autonomistes i mallorquinistes radicals. Aviat ressonen els primers fruits i la feina cristal·litza en una sèrie interessant de campanyes nacionalistes coordinades amb Prat de la Riba, Duran i Ventosa i el diputat mallorquí Lluís Martí i Ximenis.

Aquí neix la primera de les aventures mallorquines d'Estelrich, que haurà d'abandonar en breu, perquè serà reclamat per la Lliga per tal d'incorporar-se a la redacció de *La Veu de Catalunya*, però que continuarà sent una de les seves prioritats, perquè des d'aleshores i fins a la seva mort, Estelrich no deixarà de ser mai el defensor de la causa mallorquina i l'home de consulta obligada en tots els afers que afecten Mallorca, des de Barcelona, París, Buenos Aires, Ginebra, o Tànger. Estelrich parteix de Mallorca l'octubre de 1917 deixant un buit considerable, i donant inici a un llarg idil·li, no exempt de dificultats, perquè si Menorca fou el paisatge secret i íntim d'Estelrich, Mallorca constituï el seu veritable *paradís perdut*.

L'arribada d'Estelrich a Barcelona està precedida d'algunes anades i vingudes apressades, que contribuïren a donar una major expectació al personatge. Solament uns mesos abans de traslladar-se, el juliol de 1917, una persona tan poc sospitosa de complicitat amb el mallorquí com l'escriptor Josep Carner —que amb els anys mostrarà una clara hostilitat envers Estelrich—, s'entusiasmava davant de l'empenta i la vitalitat del jove, al qual qualifica de *minyó estupendo* en

34. Vegeu, per exemple, Joan ESTELRICH, «Imperialisme i unitat d'esperit», *La Revista*, Any III, núm. XXXIII (16 de febrer 1917), pp. 77-80 i *La Revista*, Any III, núm. XL (16 maig 1917), pp. 189-191.

35. Vegeu Bartomeu CARRIÓ I TRUJILLANO, «Joan Estelrich i Artigues a *La Veu de Mallorca* (1917)», dins la *Miscel·lània Joan Estelrich*, op. cit., pp. 49-82.

una carta a la seva amiga i escriptora mallorquina Maria-Antònia Salvà³⁶. De fet, si ens deixéssim imbuir de l'esperit grandiloqüent de l'*homenot* de Pla, diríem que Barcelona caigué retuda davant dels encants personals d'Estelrich³⁷.

No hi ha dubte que alguna cosa hi ha darrere d'aquestes manifestacions d'entusiasme, perquè és prou coneguda la multiplicitat de feines que desenvolupà en aquesta etapa de la seva vida, en què a més de formar part del cos de redacció de *La Veu de Catalunya*, i convertir-se en militant de les joventuts de la Lliga Regionalista, Eugeni d'Ors el posà al capdavant de la revista pedagògica *Quaderns d'Estudi* i de la col·lecció popular de coneixements indispensables *Minerva*. Inicia la seva tasca editorial en una casa de prestigi com era l'aleshores editorial de Gustau Gili; és secretari fundador de la Cámara del Libro Español i membre del consell de la Cambra del Llibre de Barcelona. Continua col·laborant a *La Revista* de Barcelona, inicia les col·laboracions al diari *La Publicitat*. Passa a ser el director de l'Editorial Catalana, després de l'etapa dirigida per Carner. Esdevé company de viatge de Xènius, que havia estat convidat a fer una sèrie de conferències per Portugal, i encara té temps de fer conferències a Mallorca sobre *la lírica de Giacomo Leopardi*, continuar col·laborant activament amb *La Veu de Mallorca*, i arribar-se fins a París per a crear la primera oficina d'Expansió Catalana, amb l'ajut inestimable d'Alfons Maseras³⁸. En resum, l'Estelrich de 1917 a 1923 era un home ocupat, que no es conformà a trencar tots els tòpics possibles quant a la tan desgastada *calma mallorquina*, sinó que superà de molt l'activitat frenètica dels barcelonins.

Aquest primer període barceloní no deixa de ser una època de formació, en la qual apren els elements bàsics de la feina editorial i fa prevaler els contactes que possibilitaran el desenvolupament d'empreses futures. És el moment en què Estelrich freqüenta l'obra

36. En una carta, datada el 7 de juliol de 1917, Josep Carner fa el següent comentari a Maria-Antònia Salvà: «Ha estat per aquí, sempre vague, sempre inquiet, sempre suggestivament sublunar, En Tous i Maroto. Què fa En Colom? Què fa En Garrover? El que és un minyó estupendo és l'Estelrich. El farem diputat nacionalista de Mallorques.» Vegeu Lluïsa JULIÀ I CAPDEVILA, «Epistolari entre Josep Carner i Maria-Antònia Salvà», dins Albert MANENT / Jaume MEDINA, *Epistolari de Josep Carner*, Barcelona: Curial, 1997, p. 297.

37. Josep Pla ho retrata així: «[...] l'arribada d'Estelrich a Barcelona amb el seu poderós utilatge de treball produí una impressió indubtable, i entrà en totes o gairebé totes les institucions que li foren simpàtiques o que ell considerà d'utilitat des del punt de vista dels seus ideals. No és cap recurs fàcil afirmar que a Barcelona féu un gran forat. És la pura veritat. Amb el seu gran dinamisme, la seva considerable capacitat de treball, la seva infatigable activitat, totes les portes se li obriren i es féu una dilatada quantitat d'amics». Vegeu Josep PLA, *op. cit.*, pp. 481-482.

38. Vegeu sobre això Montserrat CORRETGER I SÀEZ, «Alfons Maseras, col·laborador de Joan Estelrich entre 1919 i 1928», dins la *Miscel·lània Joan Estelrich*, pp. 133-160, i de la mateixa autora *Alfons Maseras: intel·lectual d'acció i literat*, Curial: PAM, 1995, pp. 113-148.

del filòsof danès Søren Kierkegaard, seguint els passos d'Unamuno. Si bé la lectura de Kierkegaard avui no té res de particular, que un jove de 23 anys, per més intel·lectual liberal i avançat que fos, dediqués les seves hores al filòsof de l'angoixa i del dolor, produïa un efecte considerable en la Catalunya catòlica i moderada de l'època, com demostra la ressenya feta per Miquel Ferré el 1926, amb motiu de la publicació d'*Entre la vida i els llibres*, on queda recollit l'assaig que dona fesomia a les reflexions d'Estelrich sobre Kierkegaard:

«No voy a hacer la crítica de éste libro, suma de comentarios con cierta estructuración, sugeridos por la lectura juvenil de seis o siete autores apasionantes. Lo único que quiero es consignar la presencia, que no data de hoy, pero que confirman estos ensayos, de un escritor cuyo nombre se debe incorporar definitivamente con todos los honores a la serie de los que forman la escuela mallorquina. Por su talento, por su jugosa cultura, por su sensibilidad y por su estilo, Juan Estelrich no desmerece de los más considerados. Su exposición analítica de «Els pensaments dominants en la lírica de Giacomo Leopardi», leída ¡cielo santo! en el salón de nuestra Casa Consistorial en 1918, es una guía clara e inteligente a través de la vida y la obra dolorosa del gran lírico italiano. En Søren Kierkegaard nos asomamos al pensamiento irrespirable del Pascal escandinavo, suma profunda de aire negro, poblado de inhumanas tristezas, donde pierden toda su suavidad y su fragancia los nardos del Evangelio. Saliendo de ese receptáculo de brumas, bendice uno mil veces la tierra donde nacimos y que produjo el milagro de gracia espiritual, bajo nuestro sol y nuestro cielo que lleva el nombre de Joan Maragall [...] Dos documentados estudios sobre el novelista inglés, polaco de origen, Joseph Conrad y sobre Jules Romains cierran la serie de estos ensayos. / En la sola elección de los temas, tratados muy objetivamente, revela su autor, y esto es un signo de ese interés por los puros problemas de conciencia que a la crítica edad de los veinte años, tan aciaga para los que tienen capacidad de sentirlos, nos hace acercar a las grandes almas tormentosas y dolorosas; y la superación a los treinta, de esos conflictos íntimos, con el ordenamiento de la vida por vías serenas y practicables, bajo el signo del “patri seny” y la sabiduría eterna de los clásicos.»³⁹

En aquesta etapa es percep, també, l'interès inicial que Estelrich mostra per altres minories nacionals i, a més de parar esment en els països escandinaus, reflexiona sobre la ideologia del nacionalisme basc ressenyant l'obra de Sabino Arana⁴⁰. Per a Estelrich, que es complau en la comparació entre bascos i catalans, resulta:

39. ALANÍS [Miquel FERRÉ], «Juan Estelrich», *El Día* de Mallorca (14.IV.1926).

40. JOAN ESTELRICH, «Ideologia del nacionalismo vasco I», *La Veu de Mallorca*, núm. 40 (31.X.1918), pp. 5-6 i «Ideologia del nacionalismo vasco II», *La Veu de Mallorca*, núm. 41 (15.XI.1918), p. 7.

«Impossible discutir la nacionalitat basca perquè aquesta s'imposa amb la força aclaparadora dels fets; pasaren ja els dies de les elucubracions i avui la nacionalitat es presenta tota definida i demarcada. I restaurar-la és restaurar la democràcia. Perquè la sang basca és sang democràtica; perquè Bascònia és el poble on tots son nobles, on fou una realitat la igualtat dels ciutadans. [...] I aquesta democràcia basca és una democràcia industrial i comerciant, treballadora i activa. Es un poble col·lectivament ric. La fortuna hi és pública; i anar contra la fortuna és anar contra la nacionalitat. La fórmula econòmica nacional serà, doncs, el proteccionisme i la defensa infadigable de la riquesa. Mai els catalans arribarem a tal cruesa doctrinal. I si bé, com els bascos, som poble de sentit pràctic, de nocions concretes, no hem assolit mai aquest formidable esperit solidari en l'economia pública.»⁴¹

Destriables resulten, per l'interès i l'actualitat que impliquen, les advertències del jove Estelrich al poble basc, al qual recomana no «prescindir d'un fet ocasional: la vinculació espanyola. Cal no oblidar-la; ni menys provocar amb ella una ruptura violenta, en ço que la vinculació pugui tenir de trencable per la violència»⁴². Es evident que s'està gestant el futur representant de Catalunya en els congressos de les minories nacionals de Ginebra de 1925 a 1933.

El segon moment decisiu en trajectòria intel·lectual d'Estelrich cal situar-lo a l'entorn de 1921. Es pot considerar que el militant de les joventuts nacionalistes ha assumit les directrius del partit, i es mobilitza traslladant a Mallorca les seves reflexions sobre el paper que correspon als intel·lectuals en la societat. Darrere d'aquestes manifestacions cal veure el mateix rerefons que traspuen en aquests anys els escrits de Bofill i Mates, Carner, Trias de Bes, Miquel Ferré, i altres intel·lectuals de l'òrbita pratiana: la depressió en què s'ha sumit Europa com a conseqüència de la primera Guerra Gran, i el trasbals que el conflicte bèl·lic ocasionà en el món de l'art i del pensament en general. Estelrich, com els seus companys de la Lliga, es mostra, evidentment, partidari de l'intervencionisme de l'intel·lectual:

«Amics: hi ha coses belles a crear; hi ha obres belles, que per elles mateixes es justifiquen, a suscitar i determinar; hi ha molts interessos, tradicionals i futurs, a salvaguardar de la barbàrie i l'inèpcia. La Finança i el Príncep es parteixen el domini del país. Això passa a París i aquí; només que el príncep i el polític de fora es diuen cacics aquí, i el financer, per aquesta fatalitat de deprimir-se tot a casa nostra, un nom pitjor encara. I bé; l'acció de l'intel·lectual es determina al costat d'aquelles potències, utilitzant el metall i el paper o la força sense consciència i sense ànima, aportar la llum, el valor i la vida i exercir subtilment l'imperi de l'intel·ligència sobre

41. *Ibid.*, pp. 5-6.

42. *Ibid.*, p. 5.

les coses i els homes dignes d'animar-se; efectuar la seva obra de creació, depuració i orientació; marcar el seu segell en tota l'activitat del país; salvar, en un mot, la Ciutat i totes les valors que s'hi agombolen. [...] El camí és, doncs: intervenció, intervenció, intervenció. I això vol dir, en les circumstàncies d'avui i dins el règim actual del món, política, política, política. Política que és acció i aprofitar-se de les ocasions, de totes les ocasions.»⁴³

Malgrat tot, el discurs d'Estelrich continua essent eminentment culturalista, i seguint, doncs, les seves conviccions, realitza un fugaç intent de retorn a Mallorca, requerit per Joan March i Ordines per dirigir un diari nou: *El Día* de Mallorca. Sis mesos seran prou, i com a conseqüència de les desavinences de criteri amb el financer mallorquí quant a la direcció del rotatiu⁴⁴, decideix emprendre novament el camí cap a Barcelona, on comença el seu període més fructífer, aquesta vegada cercant l'empara d'un nou mecenes que li permetés una major llibertat d'acció en les seves empreses culturals. Darrere seu queda un dels diaris d'autor més significatius que s'ha editat a Mallorca, que persistirà fins al 1939, i que *a posteriori* cal valorar com una veritable lliçó de periodisme modern.

Entre 1922 i 1927 continua predominant l'Estelrich culturalista, el que esmerça tots els seus esforços en «suscitar a Catalunya un novell humanisme intuïtiu i creador», com explicava en la presentació de la col·lecció de clàssics patrocinada per la Fundació Bernat Metge. L'obra estava destinada al gran públic, perquè «l'adhesió, només, d'una élite poc nombrosa, no sabia satisfer-nos, car no volem crear simplement un luxe de vanitat nacional ni una cultura artificial del patriotisme»⁴⁵. L'humanisme, doncs, està relacionat amb una cultura nacional sòlida, i esdevé universal en tant que duu implícita l'essència de l'experiència humana en un sentit atemporal, explicat per Estelrich mateix:

«Els grans sotracos de la història –com la darrera Gran Guerra– ens serien més fàcilment comprensibles si no oblidéssim la lliçó eterna dels antics, els quals posen de relleu, amb la major senzillesa, les idees i les experiències universals, com també les velles for-

43. Joan ESTELRICH, *Cartes a Alanís II. Intervenció, Correu de les Lletres*, núm. 5 (1-III-1921), pp. 17-18.

44. Vegeu Marantònia MANRESA i MONSERRAT, «*El Día* i Joan Estelrich: les veus de la modernitat», dins la *Miscel·lània Joan Estelrich*, *op. cit.*, pp. 167-173.

45. Vegeu Joan ESTELRICH, «La Fundació Bernat Metge», *La Revista* (1-16 de juliol 1922), pp. 157-161 i (1-16 d'agost 1922), pp. 174-177. Estelrich mantingué, durant molts anys, aquesta concepció divulgativa sobre la cultura i en féu una àmplia difusió en conferències per pobles i ciutats explicant el seu concepte de l'humanisme i el significat de la col·lecció de clàssics en català; vegeu, per exemple, la ressenya publicada per C., «En la protectora de Felanitx El Poble i l'Humanisme, conferència por Joan Estelrich», *El Día* de Mallorca (8.I.1929).

ces elementals que regeixen el destí i els moviments dels individus i dels pobles.

Tot això –sentit del relatiu i sentit de l'universal– dona el sentit de la realitat. La història de la humanitat civilitzada ha estat definida com una línia ininterrompuda que marxa a través dels segles. Si només en coneguéssim el punt on ens trobem, no en sabríem la direcció. La interpretariem erradament o fantàsticament. Ens cal punts de comparació amb el passat. Els grans autors clàssics ens donen la coneixença i la mesura de l'home. [...] No som creats per a esdevenir esclaus del saber; ans el saber és fet per a servir-nos. Hem de treure doncs, de la coneixença de la saviesa antiga, no una erudició freda i estèril, sinó una afirmació fecunda de la valor de la nostra vida.»⁴⁶

Les tasques de direcció de la Fundació Bernat Metge són compaginades amb una intensa tasca editorial, de la qual destacariem l'edició d'una selecció poètica de Miquel Costa i Llobera, *Líriques* (1923), que Estelrich realitza conjuntament amb Josep Maria Capdevila, la direcció de l'obra completa de Joan Maragall, pròlegs diversos ⁴⁷, i un creixent interès per la crítica literària, espars aquí i allà en nombroses col·laboracions periodístiques, que mostren una especial atenció pels crítics italians Benedetto Croce i Francesco De Sanctis ⁴⁸.

Cap al 1927 Estelrich esdevé un dels protagonistes del panorama cultural per dues activitats especialment significatives. En primer terme, l'organització de *L'exposició del Llibre Català a Madrid*, de la qual foren responsables Ernesto Giménez Caballero, des de Madrid, i Joan Estelrich, des de Barcelona. L'exposició es complementà amb un cicle de conferències sobre la història i la cultura catalanes, totes pronunciades per col·laboradors de la Fundació Bernat Metge (F. Valls i Taberner, Carles Soldevila, C. Riba, Feliu Elies, M. Ferré, T. Garcés, J. M. Bellido), i que clou Estelrich amb un parlament titulat *Orientaciones de la cultura catalana*. L'èxit aconseguí animà Estelrich, que volgué repetir l'experiència a València, amb l'ajuda del seu amic Artur Perucho, però no els atorgaren els permisos necessaris ⁴⁹.

46. JOAN ESTELRICH, «El nostre sentit de l'humanisme, La fundació Bernat Metge», *art. cit.*, pp. 159-160.

47. Són poc coneguts alguns pròlegs escrits per Estelrich en aquesta època, com els de JOSEPH CONRAD, *Alma rusa/under western eyes* (traducció de Juan Mateos de Diego; amb un estudi preliminar de Joan Estelrich), Barcelona: Montaner y Simon, 1925 i H. LEONARDON, *A la recerca d'un Rei* (traducció de Domènec de Bellmunt i Faustí Paluzie i pròleg de Joan Estelrich), Barcelona: Políglota, 1930.

48. Vegeu, per exemple, una sèrie d'articles publicats a *El Día* de Mallorca, entre els quals destaca especialment el primer, J. ESTELRICH, «De la crítica y su necesidad», *El Día* (16.VII.1921).

49. Vegeu més informació a JOSEP M. ROIG ROSICH, *La dictadura de Primo de Rivera a Catalunya, un assaig de repressió cultural*, Barcelona: PAM, 1992.

En segon terme cal destacar, també, la participació de Joan Estelrich en una de les moltes polèmiques culturals de la premsa de l'època. Fou en concret la coneguda com *la batalla del llibre*, en la qual el mallorquí intervé com a editor i, com passa sovint amb algunes de les seves opinions, resulten encara avui d'una actualitat aclaparadora —lamentablement en aquesta ocasió—, perquè, entre altres coses, Estelrich es queixava de l'excés de producció editorial, de la desorganització del mercat del llibre, i de la manca de professionalitat dels llibreters ⁵⁰.

Després de 1927, i com a conseqüència de la primera dictadura, emergeix, ja de manera evident, el polític que havia estat dominat per l'home de cultura. L'acció desenvolupada dins de les files del partit s'havia resolt, fins al moment, amb un clar balanç en positiu vers la gestió cultural, però la reacció d'Estelrich davant de la persistència de la dictadura, que ell considerava per definició una cosa *extraordinària i transitòria*, serà l'element clau en la gestació de l'Estelrich més polític. En la dècada següent, Estelrich efectua un desplegament impressionant de força activa; esdevé un dels homes més visibles de la Lliga, fa conferències que són editades pel partit, i comença la seva època més prolífica, quant a publicacions, que apareixen en forma de degoteig constant: *La qüestió de les minories nacionals I. Les vies del dret*. (1929), i *El moment polític* (1930), *Catalunya endins: un examen de consciència col·lectiva en temps tèrbols. Llibre per a tots i contra ningú* (1930), *De la dictadura a la república* (1931), *Catalanismo y reforma hispánica* (1932), *L'autonomia en perill* (1932), *Fènix o l'esperit de la renaixença* (1934), *Al servei dels ideals: discursos parlamentaris* (1934) i (1936). Dels títols dels llibres se'n desprèn que l'acció d'Estelrich es desplegava sempre en una doble direcció: Catalunya endins, en tant que exercici analític i d'autocrítica; i Catalunya enfora, amb una evident intenció pedagògica envers la resta de l'Estat espanyol i els altres pobles d'Europa.

Aquesta productivitat la compartia amb multiplicitat d'activitats, com les diverses tasques editorials esmentades, entre les quals cal destacar l'inici de l'edició de l'obra completa de Joan Crexells el 1933, a càrrec d'Estelrich i Carles Riba, la direcció i gerència de l'Editorial Montaner y Simon i l'editorial Alpha. També fou una peça clau en les relacions entre els intel·lectuals catalans i castellans d'aquesta època, per això el trobem l'any 1930 a Barcelona, fent de cicerone i encapçalant l'expedició dels intel·lectuals castellans que s'havien solidaritzat amb la llengua catalana el 1924 i el 1927. De fet, Estelrich constituí un pont entre cultures a l'Estat espanyol de la dècada dels 30, paper que a ell li agradava potenciar especialment, i al qual respon l'organització de la Setmana de la Saviesa de Formentor (1931), a la qual

50. Vegeu l'extracte i un resum interessant de la polèmica fet per Josep M. ROIG ROSICH, *Ibid.*

es permetia de convidar personalitats intel·lectuals de primer ordre, tant espanyoles com catalanes (Ortega y Gasset, Unamuno o Carles Riba), i sempre sota la mirada atenta de pensadors forans, com fou el cas de les sorolloses vingudes a Mallorca del comte Keyserling, entre d'altres, etc.

Durant la dècada dels 30 Estelrich ostenta, a més, diversos càrrecs de representativitat política: fou diputat en les Corts Constituents de 1931, diputat per Girona el 1933 i 1936, vicepresident de la comissió d'instrucció pública el 1934 i 1935, i president del Consell de Cultura de Catalunya els anys 1935 i 1936. A destacar: la feina d'estratega polític realitzada per Estelrich entre 1930 i 1933, per a la constitució del partit autonomista de Mallorca, proper als nacionalistes catalans, i l'interès d'un projecte de llei sobre drets d'autor presentat a les Corts espanyoles el 1936.

Quant a la seva obra escrita, el llibre que presenta les primeres escletxes i contradiccions en el pensament polític d'Estelrich és *Catalunya endins*, un llibre escrit a manera de dietari personal, fragmentat, complementat amb alguna conferència i article de diari, fruit de la multiplicitat d'activitats que desenvolupava el seu autor. No és, ni de lluny, l'assaig més reeixit d'Estelrich; m'atreviria a dir que aquest és *Entre la vida i els llibres* i, d'altra banda, *Fènix o l'esperit de la Renaixença* fou l'assaig més celebrat en vida seva. *Catalunya endins* mostra el titubeig de la decepció, Estelrich recapitula i corregeix algunes idees respecte a la funció de l'intel·lectual en la vida pública, i fins reivindicant la independència del pensament, perquè el preu que van pagar els intel·lectuals del noucentisme li sembla, ara, massa alt ⁵¹:

«(...) vida espiritual i nacionalisme, apareixen a Catalunya estretament units. L'únic qui en pateix, paradoxalment també, és el creador de valors espirituals, per al qual no hi ha repòs ni tranquil·litat, exposat constantment a la censura o el vituperi, requerit sense parar per noves i més dures exigències de l'esperit nacional, el qual, desproveït de les seguretats que li donaria, per exemple, un règim de vida política autònoma, s'arrapa desesperadament a la producció espiritual, és a dir, als productors de valors espirituals, com a nodriment únic per viure. Bé podem dir que el treballador intel·lectual és l'únic estament del nostre poble sacrificat a l'ideal nacional.»

Reclama ara Estelrich el polític de professió, i que els literats deixin d'envair les redaccions dels diaris polítics, perquè el país també ha pagat un preu per aquest *subvertiment de valors*. Tal vegada en una dura crítica efectuada en aquest llibre es fa més que comprensible el distanciament de relacions entre el mallorquí i el poeta Josep Carner:

51. Joan ESTELRICH, *Catalunya endins, un llibre per a tots i contra ningú*, Barcelona: Llibreria Catalònia, 1930, pp. 63-64.

«Certament, cal que cadascú estigui al seu clos, cal que la política no influeixi massa la literatura, però cal més encara que els literats no siguin una trava constant, un obstacle permanent, a l'acció política. Els mots de qualsevol infeliç que té una ploma a la mà suren més en l'opinió que el gest de l'hèroe o l'obscur sacrifici de l'organitzador. En nom del patriotisme, qualsevol poeta és invulnerable; en nom de la literatura, qualsevol home d'acció coratjós és vituperable. Les valors estan subvertides en aquest caos de punts de vista.»⁵²

D'alguna manera, es podria entendre que *Catalunya endins*, com a reflexió sorgida de la crisi interna de la Lliga després de l'escissió d'Acció Catalana (1922), i de la decepció dels anys de la dictadura, és un llibre premonitori per a entendre actituds posteriors d'Estelrich.

També en els anys de la dictadura hi ha un fet personal, en la vida d'Estelrich, que fa augmentar la sensació d'angoixa i de període obscurantista. Ha patit els primers atacs d'una artritis que l'acompanyarà la resta de la seva vida, com escriu en el seu dietari personal, obligant-lo a reflexionar de manera constant i obsessiva sobre el seu estat: «Anomeno la *malaltia* aquesta presència del cos a la consciència. La presència del cos priva l'esperit d'exercir el seu vol amb plena llibertat.»⁵³

La commemoració del centenari de la Renaixença, el 1933, té un efecte de distensió en el procés intern del pensament d'Estelrich, i *Fènix o l'esperit de la Renaixença*, que com diu Melià podria ser titllat de *pamflet periodístic, literatura de commoció, de xoc i de combat*⁵⁴, mostra un Estelrich més serè, però que evidencia, ara sí, el seu fracàs com a intel·lectual, perquè l'ambiciós jove mallorquí no ha esdevingut altra cosa que un diplomàtic al servei d'interessos d'altri, que de Barcelona estant continua amb el cap posat a Mallorca, que és en realitat la seva prioritat. El *Fènix* és la mitologia de l'ànima nacional de Mallorca, sempre contrastada amb Catalunya, en la qual s'emmiralla, però a la qual no hi arriba, perquè les aigües del Mediterrani sovint la distancien més, que no l'agermanen. L'Estelrich realista d'anys enrere ha efectuat un viratge de supervivència, ara es mou en el terreny de l'ideal.

I amb la inoportunitat de les coses que descol·loquen, just en aquests moments de fragilitat del personatge, els fets d'octubre del 1934 desborden Estelrich, perquè posen en evidència el muntatge ideal que havia construït per a la seva supervivència intel·lectual. I reacciona creant una nova publicació, poc estudiada, *Després. Setma-*

52. *Ibid.*, p. 65.

53. Vegeu Miquel Roca i Andreu Manresa, *art. cit.*, p. 246.

54. Josep Melià, «Pròleg», dins *Fènix o l'esperit de la Renaixença*, Mallorca: Moll, 1988, p. 9.

nari Català (20.X.34/12.II.36), que recomana als seus amics i coneeguts amb una carta:

«En aquests moments delicadíssims per a la vida política de casa nostra, hem cregut convenient amb altres amics, la publicació d'un setmanal en el qual s'estudïin els fets més importants que fassin referència a qüestions polítiques, econòmiques i socials, així com també les noves idees que es discuteixen l'orientació dels diversos Estats.»⁵⁵

Estelrich culpa obertament les esquerres dels fets d'octubre; de fet en la seva correspondència personal es poden resseguir les seves reticències vers els partits polítics d'esquerra del país. Però prova d'anar més enllà i d'explicar els fets d'octubre en el conjunt del panorama internacional, i una vegada més, avançant-se al seu temps, parla de la necessitat d'un estat internacionalment digne, que equival per a Estelrich a una prèvia reforma integral de l'Estat espanyol, i de les relacions entre els pobles peninsulars⁵⁶, d'un nou ordre polític i econòmic en el conjunt d'Europa, adverteix del constant perill d'ebullició de la zona dels Balcans⁵⁷ i, una vegada més, reivindica l'eficàcia del treball intel·lectual⁵⁸.

Els fets d'octubre del 34 suposaren per a Estelrich, i per a molts intel·lectuals liberals del moment, un daltabaix perfectament comparable al sotrac que suposà per a un dels seus mestres, el periodista i escriptor Miquel dels Sants Oliver, la Setmana Tràgica. Si com ha explicat Joan-Lluís Marfany, Oliver no tornarà a ser el mateix, després de la Setmana Tràgica⁵⁹, salvant les distàncies que calguin, Estelrich, que ja no era el jove d'empenta d'abans de la dictadura de Primo de Rivera, suma una decepció en la seva trajectòria intel·lectual. I aquesta vegada, sense gairebé període transitori per a la recuperació, sense temps per a sobreposar-se i per a la construcció del mite, el conflicte civil del 36 esclata i l'Estelrich actiu, el pragmàtic, el resolutiu, queda tan fora de joc com molts altres intel·lectuals conserva-

55. Carta d'Estelrich a Joan Pons, datada l'octubre de 1934. Arxiu personal de Joan Pons i Marquès.

56. Joan ESTELRICH, «Un estat internacionalment digne», *Després* (29.XII.1934).

57. Joan ESTELRICH, «Política de cooperació contra política d'equilibri», *Després* (20.X.1934).

58. Joan ESTELRICH, «L'eficàcia del treball intel·lectual», *Després* (8.XII.1934) Estelrich s'emmiralla en aquest interessant article en la figura de l'intel·lectual britànic Wells, i en reivindica l'optimisme: «Wells, de cara a l'imperi britànic, sosté, amb optimisme, que en els gabinets de treball, en els tallers, en els laboratoris, en els despatxos, germina i es desplega el món novell, qui sap si l'ordre novell. És, de cara a Catalunya, la mateixa idea central de Prat de la Riba, que caldrà que torni aviat a la mateixa pràctica de la nostra administració, a desgrat dels revisionistes que voldrien atuir-la.»

59. Vegeu la *Introducció* que fa Joan-Lluís MARFANY a M. S. OLIVER, *La literatura en Mallorca*, Barcelona: PAM, 1988.

dors del seu entorn, perquè quan es discuteixen les supervivències la intel·lectualitat esdevé un luxe prescindible.

Aquesta vegada Estelrich es posà al costat dels vencedors. Tot i això, tampoc no aconseguirà cap victòria personal i finalitzarà la seva vida a París, sol i malalt, després d'haver patit les conseqüències de la seva decisió en la seva mateixa família⁶⁰. Com es diu en aquests casos, les notes del seu dietari personal *parlen soles*:

«He après sobre el meu existir tant pel goig i la joia com pel dolor i l'angoixa; extrems de l'arc i entre els dos extrems el remat de les sensacions i dels sentiments o vibracions intermèdies. El goig i la joia en el punt més alt oh glop d'eternitat; i la dolor i l'angoixa en el punt més baix, oh desconhort! Però si el goig i la joia es produeixen en l'instant, només en l'instant, la dolor i l'angoixa s'allarguen en el temps. Això ja ho sabien els antics, que situaven el plaer en l'instant, car el goig passat s'ha esvaït i el goig futur potser no es produirà. (...) Ja fa més de vint anys que sóc víctima del dolor; i víctima de l'angoixa almenys a partir de 1936. / (...) / Per culpa d'aquesta gota, aviat faré trenta anys que estic perdent les oportunitats més propícies (artritis-gota-sucre-atac cardíac). Sóc vell i pobre. He treballat tota la vida vertiginosament. Només m'he esmerçat substancialment en empreses que poguéssin portar als homes més concòrdia i més claror espiritual.»

60. Vegeu en els estudis de Josep Massot i Muntaner les peripècies que hagué de fer Estelrich per tal d'aconseguir que li fos commutada la pena de mort al seu germà Bartomeu Estelrich.